

ks. Marek Gilski*

Rodzeństwo w źródłach starożytnych. Wybrane aspekty

DOI: <https://doi.org/10.15633/9788374389914.01>

Wstęp

We współczesnych publikacjach temat rodzeństwa w źródłach antycznych niemal nie istnieje. Indeksy bardzo ważnych pozycji o rodzinie, dzieciach oraz wychowaniu uwzględniają to zagadnienie w minimalnym stopniu. Bardzo rzadko znajdziemy w nich hasło *siblings*, a jeszcze rzadziej termin *half-siblings*¹. Częściej spotkamy się

* Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, ORCID: 0000-0003-4588-2038, adres e-mail: marek.gilski@upjp2.edu.pl.

1 Oba pojęcia są kilkakrotnie przywołane w książce: eds. S.R. Hübner, D.M. Ratzam, *Growing Up Fatherless in Antiquity*, Cambridge 2009. To pierwsze znajduje się wielokrotnie w pozycji: eds. CH. Laes, V. Vuolanto, *Children and Everyday Life in the Roman and Late Antiquity World*, London-New York 2019. Nie ma tych haseł natomiast np. w: S. Dixon, *The Roman Family*, Baltimore 1992; C.B. Patterson, *The Family in Greek History*, Cambridge 2001; A. Papa-

z pojęciami: *brothers, sisters*². W polskiej literaturze na uwagę zasługuje pozycja Andrzeja Wypustka pt. *Życie rodzinne starożytnych Greków*, która w kilku miejscach rzuca cenne światło na relacje łączące rodzeństwo³.

Przedstawienie problematyki rodzeństwa wyłaniającej się z kart literatury antycznej, przekraczałaby ramy jednej książki. Współcześnie trudno jest odnaleźć tego typu pozycję w literaturze przedmiotu. Paleta zagadnień związanych z rodzeństwem jest niezwykle szeroka. Wystarczyłoby na odrębną pozycję, opracowanie jednego autora starożytnego, na przykład poematów Homera. Niemniej jednak warto pokusić się o przedstawienie wybranych zagadnień, które ukazują specyfikę relacji między rodzeństwem. Taki cel stawia sobie niniejsza publikacja. Nie chodzi o wyczerpanie tematu, ale o wskazanie specyficznych cech więzi łączącej rodzeństwo. Każde z zagadnień będzie mogło z kolei być przedmiotem dalszych bardziej szczegółowych opracowań.

Celem artykułu jest ukazanie najistotniejszych zagadnień, które pojawiają się w źródłach starożytnych na temat relacji łączącej rodzeństwo, ze szczególnym uwzględnieniem, choć nie tylko, tych kwestii, które różnią świat starożytny od świata współczesnego.

Zostanie więc przedstawione, w oparciu o starożytne źródła greckie, rzymskie i biblijne, z okresu od Homera (VIII wiek przed

constantinou, A.-M. Talbot eds., *Becoming Byzantine; Children and Childhood in Byzantium*, Washington, D.C. 2009.

- 2 Częściej te zagadnienia są przedstawiane w literaturze z początków chrześcijaństwa, np.: C.B. Horn, J.W. Martens, *Let the Little Children Come to Me. Childhood and Children in Early Christianity*, Washington, D.C. 2009; Ch. Laes, *Children in the Roman Empire. Outsiders Within*, Cambridge 2011.
- 3 A. Wypustek, *Życie rodzinne starożytnych Greków*, Wrocław 2007, s. 25–27. Autor wskazuje na trudności w ferowaniu też na temat relacji rodzinnych łączących starożytnych Greków, ponieważ w literaturze greckiej brak jest wzmianek na temat życia prywatnego. Jedynie niektóre mowy sądowe pozwalają wyciągać pewne wnioski. A. Wypustek, *Życie rodzinne*, dz. cyt., s. 9–11. Większy wgląd w relacje rodzinne łączące starożytnych Hebrajczyków daje Stary Testament. Mamy też dużo informacji na temat życia prywatnego Rzymian.

Chr.) aż po koniec epoki patrystycznej (VII/VIII wiek), pięć zagadnień, które wydają się kluczowe:

- mocna więź łącząca rodzeństwo,
- doskonała współpraca rodzeństwa,
- punkty zapalne w relacjach między rodzeństwem,
- różnice między rodzeństwem związane z odmiennym wychowaniem,
- załatwianie spraw „na brata”.

Na wstępie należy podkreślić ważne zastrzeżenie. Istnieje spór o historyczną wartość informacji zawartych w tych tekstach, które z definicji nie mają na celu przekazu faktograficznego (np. tragedie). Chociaż zachowane źródła literackie mogą nie w pełni odzwierciedlać rzeczywistość życia rodzinnego Greków, to jednak rzucają światło na ich sposób myślenia i wartościowania. Prezentowane w sztukach postaci inspirowały rozmowy i refleksje starożytnych. Dlatego też ich wartość, nawet jeśli w stu procentach trudno się na nich oprzeć, jest znacząca.

Mocna więź łącząca rodzeństwo

W starożytnej kulturze greckiej małżonków dzieliła najczęściej przepaść wieku i wykształcenia. To sprawiało, że kontakt między nimi nie był silny. Małżeństwo w starożytnej Grecji było ważną instytucją, która gwarantowała legalność potomstwa i możliwość dziedziczenia. Chociaż wiek kobiety, który umożliwiał wyjście za mąż, był zróżnicowany w zależności od polis, obejmował zazwyczaj zakres od dwunastu lat wzwyż⁴. Mężczyźni byli zazwyczaj starsi i dopiero około 30 roku życia uzyskiwali finansową samodzielność. Biorąc

4 Zdarzały się przypadki, że kilkuletnią dziewczynkę (np. 5-letnią siostrę Demostenesa) wydawano za mąż, ale zaślubiny miały miejsce dopiero wtedy, gdy pozwalało na nie prawo. W tym przypadku umierający ojciec w testamencie zapisał swoją wolę odnośnie do córki i przekazał posag jej przyszłemu mężowi.

pod uwagę zalecenia niektórych starożytnych autorów (Ksenofont), należało córkę wydać jak najszybciej za męża, dbając o to, aby jak najmniej wiedziała, słyszała i pytała⁵. Wiąż małżonków była więc najczęściej bardzo słaba.

Ta sytuacja sprzyjała więziom pomiędzy rodzeństwem. Kobiety większość czasu spędzały w domu, dlatego łatwiej było o więź między dwoma braćmi lub między bratem a siostrą. Brat mógł bowiem odwiedzać siostrę. Tego typu relacje były bardzo silne; związane w dużej mierze z faktem, iż w większości przypadków rodzeństwo stanowili niemal rówieśnicy. Dowodem na to są epitafia. Niejednokrotnie dokonywano pochówku rodzeństwa razem, w jednym okręgu grobowym a nie małżonków. Bardzo jasno przedstawia to zjawisko Andrzej Wypustek:

Możliwe, że rację mają historycy, którzy zwracają uwagę na to, że wyjątkowo ważną bliskość i równość w stosunkach między płciami dawał kontakt między bratem a siostrą, czasem bliższy nawet w sensie emocjonalnym, psychicznym niż związek męża i żony. Motyw ten dość często pojawiał się w dramatach (Elektra i Orestes, Helena i Dioskury, w pewnej mierze Antygona i Polinik). Abstrahując od podobieństwa wieku, ważny był tutaj fakt, że małżeństwa zawierane przez siostry w większej mierze osłabiały więzi między siostrami niż więzi sióstr z braćmi: brat mógł bez kłopotu utrzymywać kontakty z zamężną siostrą. Niektóre epitafia z IV wieku pokazują ciekawe zjawisko, a mianowicie pochówki braci i sióstr w tych samych rodzinnych okręgach grobowych, przy czym niektórzy woleli być pochowani w gronie rodziny męża lub żony niż własnej po to, by ich współmałżonek mógł mieć koło siebie także siostrę czy brata. Postępowali tak zarówno mężowie, jak i żony. To dość zastanawiające – lojalność względem własnej rodziny była tu dla nich na drugim miejscu⁶.

5 Znanie są wyjątki. Na wyspie Lesbos Safona, na przełomie VII i VI wieku przed Chr., prowadziła coś w rodzaju szkoły dla dziewcząt z arystokratycznych rodzin. Chodziło o zajęcia z muzyki, poezji, zachowania w towarzystwie itp. Wśród wychowanek były dziewczęta z różnych regionów: Miletu, Salamin, Kolofonu. Podobna szkoła istniała w tym czasie w Mitylenie. J. Danielewicz, *Liryka starożytnej Grecji*, Warszawa-Poznań 1996, s. 70–71.

6 A. Wypustek, *Życie rodzinne starożytnych Greków*, dz. cyt., s. 25–26.

Te motywy pojawiają się także greckim dramacie, gdzie w imię lojalności wobec rodziny, siostry – z wyjątkiem jednej – zabijają w noc poślubną swoich małżonków, o czym wspomina trylogia, w skład której wchodzi tragedia Ajschylosa *Blagalnice*⁷. Jest to tragedia oparta na wątkach mitycznych. Niemniej jednak wydaje się odzwierciedlać ważną tendencję. Chodzi o traktowanie więzi łączących dzieci między sobą jako nadrzędnych w stosunku do więzi małżeńskich.

Warto pamiętać, że miłość, zakochanie niejednokrotnie przedstawiane są w literaturze greckiej jako choroba, która nie zawsze jest akceptowana. Z taką sytuacją mamy np. do czynienia w tragedii Eurypidesa *Hipolit uwieńczony*. Jest tam rozwinięty problem nieakceptowanego uczucia miłości macochy do pasierba⁸.

Inaczej ta sprawa wygląda w świecie nazywanym przez Greków barbarzyńskim, gdzie kobieta w imię miłości do mężczyzny jest w stanie zabić swojego brata i pociąć jego zwłoki na części, a następnie wrzucić do morza. Te działania mają na celu opóźnienie pościgu i ratowanie ukochanego. Wspomina o tym tragedia Eurypidesa pt. *Medea*⁹.

Więź łącząca rodzeństwo ulegała wzmocnieniu w sytuacji śmierci ojca. Często bowiem to brat stawał się prawnym opiekunem siostry, podejmując szereg decyzji z nią związanych. O takich sytuacjach wspomina również literatura wczesnochrześcijańska. Tak św. Antoni pustelnik, który sprzedał cały swój majątek, jego część przeznaczył na utrzymanie młodszej siostry, a resztę rozdał ubogim.

Zarówno literatura starożytna, jak i epitafia poświadczają wiele przykładów śmierci kobiety przy rodzeniu dziecka, przytaczając w tym kontekście informacje na temat emocji brata związanych z utratą siostry. Są one dowodem na siłę związku między rodzeństwem, tak jak w przypadku Cycerona, który był niepokieszony po

7 R.R. Chodkowski, *Ajschylos i jego tragedie*, Lublin 1994, s. 111.

8 J. Czerwińska, *Eurypides i jego twórczość dramatyczna oraz mniejsi tragediopiisarze*, w: *Literatura starożytnej Grecji*, red. H. Podbielski, t. 1, Lublin 2005, s. 790.

9 J. Czerwińska, *Eurypides i jego twórczość*, dz. cyt., s. 785.

śmierci swojej siostry Tulli¹⁰. Michał Psellos, wspominając o śmierci swojej siostry, napisał, że rodzice wezwali go do domu, ponieważ chcieli mu przekazać tę wiadomość osobiście, aby go od razu pocieszyć. Mieli bowiem świadomość, jak bardzo był on związany z siostrą. Dlatego nie chcieli mu tej wiadomości przekazać listownie¹¹.

Historia Rzymu zna także przykłady zbyt bliskich relacji między bratem i siostrą. Według Swetoniusza młody Kaligula miał relacje seksualne z siostrą¹². Łącząca rodzeństwo silna więź najczęściej znajdowała przedłużenie i wyraz we wzajemnej współpracy¹³. Przykładów takiej współpracy jest w literaturze antycznej bardzo dużo.

Doskonała współpraca rodzeństwa

Najstarsze dzieła literatury greckiej (*Iliada* i *Odyseja*) wielokrotnie przywołują motyw rodzeństwa. Chodzi zarówno o bliźnięta, rodzeństwo naturalne, jak i przyrodnie. Tym, co zasługuje w tym kontekście na szczególną uwagę, to doskonała współpraca rodzeństwa – przede wszystkim braci. Ta kooperacja znajduje często przełożenie na wspólnotę losów. Bracia razem idą na wojnę i niejednokrotnie razem giną, gdy jeden staje w obronie drugiego albo też chce pomóc śmierć drugiego¹⁴.

10 Szerzej o takich sytuacjach: Ch. Laes, *Children in the Roman Empire. Outsiders Within*, dz. cyt., s. 50–56.

11 A. M. Talbot, *The Death and Commemoration in Byzantine Children*, in: *Becoming Byzantine; Children and Childhood of Byzantium*, eds. A. Papaconstantinou, A.-M. Talbot, dz. cyt., s. 307.

12 A. M. Talbot, *The Death and Commemoration*, dz. cyt., s. 99.

13 A. Pudsey, V. Vuolanto, *Being a niece or nephew. Children's social environment in Roman Oxyrhynchos*, in: *Children and Everyday Life in the Roman and Late Antique World*, eds. Ch. Laes, V. Vuolanto, London–New York 2019, s. 88.

14 Śmierć dwóch braci kilkakrotnie powtarza się w *Iliadzie*. Często giną oni z ręki tego samego człowieka. B. Fenik, *Typical Battle Scenes in the Iliad*, Steiner, Weisbaden 1968, s. 9–13.

Homer poświadcza nie tylko fakt, że przeżyło narodzone siedmiomiesięczne dziecko, lecz również fenomen narodzin bliźniaków. Poematy wspominają o bliźniakach pięciokrotnie, co może wskazywać, że nie były to zdarzenia rzadkie. O tym, że nie traktowano takich narodzin w kategoriach sytuacji nienormalnej, świadczy fakt, że zdarzała się ona także w świecie boskim, ponieważ Śmierć i Sen były bóstwami uważanymi za bliźnięta. W przekonaniu Homera bliźnięta wykazują podobieństwo pod względem zachowania. Dlatego braci bliźniaków porównuje bądź to do dwóch lwów, bądź to do dwóch jodeł, podkreślając jednocześnie wspólnotę losu (wspólny moment śmierci) oraz dobrą zdolność do współpracy. Ta współpraca bliźniąt widoczna jest także w świecie bogów, gdzie Sen i Śmierć podejmują wspólne działania¹⁵.

Współpraca rodzeństwa – nie tylko bliźniąt – ściśle wiąże się z istotą ówczesnej greckiej kultury, nazywanej kulturą wstydu (*shame culture*)¹⁶. Grecki termin *aidos* oznacza wstyd, honor, godność. Bracia szcycą się pochodzeniem od wspólnego ojca, szcycą się jego sławą i nie chcą narazić dobrego imienia swoich przodków na szwank. To sprawia, że wyższą wartością jest sława i honor, aniżeli życie. W efekcie bracia potrafią doskonale współpracować w ochronie swojego rodu przed utratą dobrego imienia. Taka jest geneza wojny trojańskiej. Dwaj główni bohaterowie wojny pod Troją to bracia (Menelaos i Agamemnon). Razem walczą. Mają te same wartości.

Śmierć brata domaga się pomszczenia w walce w czasie wojny bądź sądu i ukarania w czasie pokoju. Jeden z największych mówców starożytności, Lizjasz, stracił brata w czasie okrutnych rządów trzydziestu tyranów (404–403 r. przed Chrystusem). Ich władza zakoń-

15 M. Gilski, *Koncepcja wzroku w poematach homeryckich*, Kraków 2011, s. 103; M. Gilski, *Początkowe stadia życia ludzkiego według Homera*, „Polonia Sacra” 1 (2013), s. 13–14.

16 Charakterystyce kultury *aidos* poświęcona jest monografia: D.L. Cairns, *Aidos. The Psychology and Ethics of Honour and Shame in Ancient Greek Literature*, Oxford 1993.

czyła się czymś w rodzaju „okrągłego stołu”. Trzymający ster władzy zgodzili się odejść w zamian za bezkarność. Za ich rządów doszło do wielu wyroków śmierci i różnego rodzaju prześladowań. Gdy zakończył się ten okres, niektórzy – jak na przykład Lizjasz – próbowali formułować postulaty domagające się pociągnięcia sprawców do odpowiedzialności. Pomimo wygłaszania publicznych mów Lizjaszowi nie udało się pociągnąć do odpowiedzialności ludzi odpowiedzialnych za śmierć brata. Niejednokrotnie ta kwestia dominowała w jego publicznych wystąpieniach¹⁷.

Wspaniałe świadectwo wdzięczności wobec swojego brata daje cesarz Marek Aureliusz w swoich *Rozmyślaniach*. Jego słowa są chyba najpiękniejszą pochwałą rodzeństwa i dowodem na to, jak silny wpływ może ono wywierać:

Bratu memu Sewerowi zawdzięczam miłość rodziny, prawdy i sprawiedliwości. I zaznajomienie się z jego pomocą z Trazeaszem, Helwidiuszem, Katonem, Dionem i Brutusem, i pojęcie istoty państwa demokratycznego z jednakim dla wszystkich uprawnieniem, rządzącego się według zasad równości i sprawiedliwości, i istotę monarchii, która ponad wszystko szanuje wolność poddanych. I cześć dla filozofii stałą i zawsze jednaką. Dobroczynność i hojność szeroką, i ufność, i wiarę w miłość przyjaciół. I otwartość wobec ludzi zasługujących na jego naganę. I to, że przyjaciele jego nigdy nie byli w tym położeniu, aby dopiero domyślać się, czego on chce lub czego sobie życzy, bo było to jasne¹⁸.

Współpraca braci dotyka także sfery zawodowej. Zaangażowani w życie polityczne Rzymu bracia Grakchowie znani są z reform społecznych. Cyceron i jego brat Kwintus byli zarówno politykami, jak i pisarzami.

Dobrą współpracę braci wykorzystuje także Jezus w swoich decyzjach, powołując braci; Piotra i Andrzeja oraz Jakuba i Jana (Mt 4, 18–22). Ci dwaj ostatni nazywani byli „synami gromu”

17 Lizjasz, *Mowy*, tłum. R. Turasiewicz, Kraków 1998, s. 14–15.

18 Marek Aureliusz, *Rozmyślania*, Warszawa 1984, s. 6.

(Mk 3, 17). Określenie to z pewnością nawiązuje do podobieństwa charakteru.

Starożytne świadectwa nie ograniczają się jedynie do podkreślenia świetnej współpracy braci, ale przytaczają również przykłady współdziałania brata i siostry. Ta tematyka pojawia się np. w greckich tragediach, gdzie Orestes i Elektra wspólnie dokonują zemsty na matce za zabicie ich ojca. Rodzeństwo potrafi razem planować i dokonywać zemsty¹⁹.

O dobrej relacji między siostrami wspomina *Eneida* Wergiliusza. Chodzi tu o Dydonę i Annę. Ta pierwsza jest królową Kartaginy, niešťczęśliwie zakochaną w Eneaszu. Druga, Anna, stara się pomagać Dydonie, ale nie jest w stanie zapobiec jej samobójstwu²⁰.

Motyw rodzeństwa, który jest zrozumiały i posiada wspólne wartości, pojawia się także w literaturze wczesnochrześcijańskiej, gdzie mamy wiele przykładów świątych rodzeństw: Makryna i jej bracia (Bazyli i Grzegorz z Nyssy), Benedykt i Scholastyka.

Punkty zapalne w relacjach rodzeństwa

Konflikty między rodzeństwem to pierwsze znane w literaturze starożytnej spory w gronie rodzinnym. Stary Testament nie wspomina o kłótniach małżeńskich między Adamem i Ewą ani też o napięciach w relacjach pierwszych rodziców z ich dziećmi. Pierwszy konflikt w rodzinie to zabicie Abla przez Kaina (Rdz 4)²¹. U początków Rzymu stoi z kolei walka bliźniaków, Romulusa i Remusa.

19 R.R. Chodkowski, *Ajschylos i jego tragedie*, dz. cyt., s. 220–227.

20 Wergiliusz, *Eneida*, Wrocław 2004. O relacjach Anny i Dydony wspomina IV księga epepei.

21 Na kartach Starego Testamentu konflikty między braćmi zdarzają się raz po raz: Jakub i Ezaw (Rdz 27), Józef i jego bracia (Rdz 37), Abimelek i jego bracia (Sdz 9). Niezwykle rzadko opisane są natomiast napięcia między siostrami. Jednym z wyjątków są napięte relacje między Leą i Rachelą, które jednak wynikają nie z racji pokrewieństwa między nimi, ale z faktu, że obie były żonami Jakuba

Zarówno prezentowane w greckich tragediach mity, jak i najstarsza literatura grecka potwierdza istniejące między rodzeństwem (przede wszystkim braćmi) napięcia. Już Hezjod w dziele *Prace i dni* wspomina o konflikcie ze swoim bratem. Spór miał podłoże finansowe. Chodziło o spadek. Perses, brat Hezjoda, przekupił sędziów, w efekcie czego autor książki *Prace i dni* został „na lodzie”²². Dwaj synowie Edypa – jak wspomina Ajschylos w tragedii *Siedmiu przeciw Tebom* – skonfliktowali się między sobą po śmierci ojca. Najprawdopodobniej chodziło o władzę w Tebach²³. Doprowadziło to do wojny, a ostatecznie do śmierci obu braci. Zginęli, walcząc ze sobą. Punkty zapalne między braćmi to przede wszystkim władza i pieniądze. Podobny charakter, walki o władzę w Egipcie, ma konflikt Danaosa i Ajgiptiosa. O tym wspomina tragedia Ajschylosa *Błagalnice*²⁴.

Inny charakter mają konflikty między siostrami. To głównie spory słowne o wartości. Z taką sytuacją mamy do czynienia w Antygonie Sofoklesa, gdzie dwie siostry różnią się postawą wobec zaistniałej sytuacji; jedna (Antygonia) chce się sprzeciwić prawu zabraniającemu pochowanie barta, a druga (Ismena) decyduje się mu podporządkować. Podobna różnica zdań między siostrami występuje w *Elektrze* Sofoklesa. Elektra chce działać i mścić się, a Chryzotemida pokornie przyjmuje zaistniałą sytuację²⁵.

Jak widać, istnieje zasadnicza różnica między braćmi a siostrami w kwestii podłoża ewentualnych sporów. Inny charakter konfliktów wynika w dużej mierze ze specyfiki starożytnych społeczeństw, gdzie kobiety nie mogły posiadać majątków ani tym bardziej władzy. Tym

(Rdz 29-30). Przypowieść o Synu Marnotrawnym (Łk 15), a zwłaszcza jej zakończenie, ukazuje najczęstsze podłoże opisanych na kartach Biblii konfliktów między braćmi. Chodzi o przywileje (pierworództwo), władzę i pieniądze.

22 Hezjod, *Narodziny bogów (Theogonia), Prace i dni, Tarcza*, Warszawa 1999, s. 62.

23 R.R. Chodkowski, *Ajschylos i jego tragedie*, dz. cyt., s. 69.

24 R.R. Chodkowski, *Ajschylos i jego tragedie*, dz. cyt., s. 111.

25 M. Maślanka-Soro, *Sofokles i jego twórczość dramatyczna*, w: *Literatura starożytnej Grecji*, red. H. Podbielski, t. 1, dz. cyt., s. 752.

samym te problemy dotyczyły je w nikłym wymiarze. Generalnie kobiety nie miały wiele do powiedzenia przy wyborze współmałżonka, dlatego istnieje niewiele konfliktów na tle miłości do mężczyzny²⁶. Inną sprawą jest fakt, iż niewiele mamy świadectw, które przybliżałyby w ogóle relacje siostrzane.

Różnice między rodzeństwem związane z odmiennym systemem wychowania

Już w starożytności podejmowano badania naukowe nad kwestiami wychowania. Zdarzały się także eksperymenty na dzieciach, np. w poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie, jaki naród był pierwszy, od którego pochodzą inne. O takiej sytuacji wspomina Herodot w *Dziejach*²⁷. Nie pada w tym kontekście wzmianka o rodzeństwie, ale tekst Herodota nie wyklucza, że mogli to być np. bliźniacy. Władca Egiptu dał pasterzowi dwoje nowo narodzonych dzieci z pierwszych lepszych rodziców, nakazując mu, żeby w ich obecności nie wydawał żadnego głosu. Miały one przebywać same w jakiejś chacie, a on miał je karmić kozim mlekiem. Celem eksperymentu było poszukiwanie pierwotnego języka. Chciał go poznać w oparciu o pierwsze dźwięki wydawane przez dzieci. Chodziło o dźwięki, których nie usłyszały ze świata zewnętrznego. Pasterz przez dwa lata stosował się do zaleceń władcy. Wtedy okazało się, że pierwszym dźwiękiem wydanym przez dzieci jest słowo *bekos*. Jak ustalono, oznacza ono w języku frygijskim chleb. Dźwięk ten był prawdopodobnie efektem naśladowania przez

26 To deprecjonowanie kobiety miało także inne wyrazy. Warto w tym momencie nadmienić, że w kulturze greckiej, ale i we wczesnochrześcijańskich pismach sierotą jest osoba, która traci ojca. Może mieć matkę, a mimo wszystko być sierotą. Wynikało to z ówczesnej patriarchalnej kultury, gdzie posiadaczami majątków, czyli środków utrzymania byli mężczyźni. Są także i źródła (Herodot), które bezdzielnym nazywają człowieka mającego jedynie córkę.

27 Herodot, *Dzieje*, Warszawa 1954, s. 119–120.

dzieci beczących kóz. Eksperyment, o którym wspomina Herodot, jest dowodem na zdolności badawcze i obserwacyjne starożytnych.

Nie dziwi fakt, że stosunkowo często w komedii rzymskiej, będącej w dużej mierze naśladownictwem komedii attyckiej, pojawiają się motywy bliźniaków i ich zachowań. Przykładem może być sztuka Plauta (autor żyjący na przełomie III i II wieku przed Chr.) pt. *Maenaechmi*. Motyw podobieństwa sióstr pojawia się np. w sztuce *Bacchides* tego samego autora.

Warto dla przykładu przywołać jedną z komedii Terencjusza (nieco późniejszego od Plauta) pt. *Bracia*, która podejmuje problem wychowania dwóch braci. Ich ojciec z racji biedy zdecydował się oddać jednego ze swoich synów, starszego, swojemu bezżennemu bratu na utrzymanie i wychowanie. Tak więc bracia byli wychowywani w odmiennych warunkach i odmiennych systemach wartości: jeden za podstawę wychowania przyjął szczerłość, wyrozumiałość, wzajemne zaufanie, budując relację z synem w oparciu o przyjaźń, a nie strach i przemoc; drugi natomiast wychowuje syna w surowej dyscyplinie. Obaj ojcowie przeżywają rozczarowania, bo synowie nie spełniają ich oczekiwań. Niemniej jednak komedia Terencjusza, wystawiona w 160 roku przed Chrystusem, to ważny głos za wartością i znaczeniem wychowania²⁸. Urodzenie nie determinuje zachowań. Wychowanie i zewnętrzne warunki życia mogą mocno wpłynąć na rozwój człowieka. Wpływ genów nie jest mocniejszy od wpływu środowiska.

Nasuwa się w tym kontekście następujący wniosek. Starożytni nie tylko stawiali pytania o pierwotny język, o pochodzenie ludzi, ale i byli doskonałymi obserwatorami postaw. Dawali temu wyraz w sztukach teatralnych.

28 M. Cytowska, H. Szelest, L. Rychlewska, *Literatura rzymska. Okres archaiczny*, Warszawa 1996, s. 266–275.

Załatwianie spraw „na brata”

Wśród powiedzeń przypisywanych Wespazjanowi znajduje się także stwierdzenie „Poszukaj sobie innego brata” (*Alium tibi quaere fratrem*). Chodzi o anegdotę, która jednak w pewnej mierze oddaje mentalność starożytnych.

Oto jeden z jego [cesarza Wespazjana] ulubionych służących prosił o urząd intendenta dla kogoś, niby to swego brata. Wespazjan, wstrzymawszy się z odpowiedzią, wezwał do siebie samego petenta, następnie wymógł na nim tyle pieniędzy, ile tamten obiecał swemu popiecznikowi i natychmiast go mianował. Gdy ów służący znowu go zagadywał o tego niby brata, rzekł mu Wespazjan: „Poszukaj sobie innego brata, ten, którego uważasz za swego, już jest moim”²⁹.

Dziś mamy do czynienia z oszustwami „na wnuczka”. Starożytność znała załatwianie spraw „na brata”.

Zakończenie

Ta krótka prezentacja kwestii związanych z rodzeństwem nie wyczerpuje tematu. Wydaje się jednak dawać pewien szkic najważniejszych elementów więzi łączącej rodzeństwo. Rodzeństwo opisane na kartach wielu antycznych dzieł, ogólnie mówiąc, jest ze sobą silnie związane, potrafi ze sobą doskonale współpracować, co nie oznacza jednak braku poważnych konfliktów. Podłoża współczesnych konfliktów między rodzeństwem wydają się być podobne do tych ze starożytności. Czymś, co mocno różni współczesny świat od antyku, jest siła więzi łączącej rodzeństwo w zderzeniu ze słabością relacji małżeńskich.

29 Swetoniusz, *Żywoty cesarów*, Wrocław 1987, s. 310.

Bibliografia

- Cairns D.L., *Aidos. The Psychology and Ethics of Honour and Shame in Ancient Greek Literature*, Oxford 1993.
- Cytowska M., Szelest H., Rychlewska L., *Literatura rzymska. Okres archaiczny*, Warszawa 1996.
- Czerwińska J., *Eurypides i jego twórczość dramatyczna oraz mniejsi tragediopisarze*, w: *Literatura starożytnej Grecji*, red. H. Podbielski, t. 1, Lublin 2005, s. 771–876.
- Danielewicz J., *Liryka starożytnej Grecji*, Warszawa-Poznań 1996.
- Fenik B., *Typical Battle Scenes in the Iliad*, Weisbaden 1968.
- Gilski M., *Koncepcja wzroku w poematach homeryckich*, Kraków 2011.
- Gilski M., *Początkowe stadia życia ludzkiego według Homera*, „Polonia Sacra” 1 (2013).
- Herodot, *Dzieje*, Warszawa 1954.
- Hezjod, *Narodziny bogów (Theogonia), Prace i dnie, Tarcza*, Warszawa 1999.
- Horn C.B., Martens J.W., *Let the Little Children Come to Me'. Childhood and Children in Early Christianity*, Washington, D.C. 2009.
- Hübner S.R., Ratzan D.M. (eds.), *Growing Up Fatherless in Antiquity*, Cambridge 2009.
- Laes Ch., *Children in the Roman Empire. Outsiders Within*, Cambridge 2011.
- Laes Ch., Vuolanto V. (eds.), *Children and Everyday Life in the Roman and Late Antique World*, London-New York 2019.
- Lizjasz Mowy, tłum. R. Turasiewicz, Kraków 1998.
- Marek Aureliusz, *Rozmyślenia*, Warszawa 1984.
- Maślanka-Soro M., *Sofokles i jego twórczość dramatyczna*, w: *Literatura starożytnej Grecji*, red. H. Podbielski, t. 1, Lublin 2005, s. 725–769.
- Papaconstantinou A., Talbot A. M. ed., *Becoming Byzantine; Children and Childhood in Byzantium*, Washington, D.C. 2009.
- Patterson C.B., *The Family in Greek History*, Cambridge 2001.
- Plutarch, *Zalecenia małżeńskie*, w: *Moralia. Wybór pism filozoficzno-popularnych*, Plutarch, Warszawa 2002, s. 50–70.
- Pudsey A., Vuolanto V., *Being a niece or nephew. Children's social environment in Roman Oxyrhynchus*, w: *Children and Everyday Life in the Roman and Late Antique World*, eds. Ch. Laes, V. Vuolanto, London–New York 2019.
- Swentoniusz, *Żywoty cesarów*, Wrocław 1987.

Talbot A.M., *The Death and Commemoration in Byzantine Children*, w: *Becoming Byzantine; Children and Childhood of Byzantium*, eds. A. Papaconstantinou, A.M. Talbot, s. 283–308.

Wergiliusz, *Eneida*, Wrocław 2004.

Wöhrleg G., *Sons (and daughters) without fathers: fatherlessness in the Homeric epics*, in: *Growing Up Fatherless in Antiquity*, eds. S.R. Hübner, D.M. Ratzan, Cambridge 2009.

Wypustek A., *Życie rodzinne starożytnych Greków*, Wrocław 2007.

Rodzeństwo w źródłach starożytnych. Wybrane aspekty

Streszczenie: Artykuł prezentuje skrótowo najważniejsze aspekty relacji łączącej rodzeństwo opisane w starożytnych źródłach greckich, rzymskich, zarówno pogańskich, jak i chrześcijańskich. Przedmiotem analiz jest pięć kwestii: silna więź, współpraca oraz punkty zapalne w relacjach rodzeństwa oraz różnice między rodzeństwem związane z odmiennym systemem wychowania. W ostatnim punkcie przytoczona jest anegdota związana z powoływaniem się na brata w celu osiągnięcia nieuczciwych korzyści.

Słowa kluczowe: rodzeństwo, relacje, starożytność, Grecja, Rzym, chrześcijaństwo

The Question of Siblings in Ancient Sources. Selected Aspects

Summary: The article briefly presents the most important aspects of the sibling relationship described in ancient Greek and Roman sources, both pagan and Christian. It is focused on five main issues: strong bond, cooperation, and trouble spots in the relationships between the siblings, as well as the differences between siblings caused by different way of their upbringing. The last part of the text recalls an anecdote related to the use of one's brother in order to obtain dishonest favor.

Keywords: siblings, relations, antiquity, Greece, Rome, Christianity